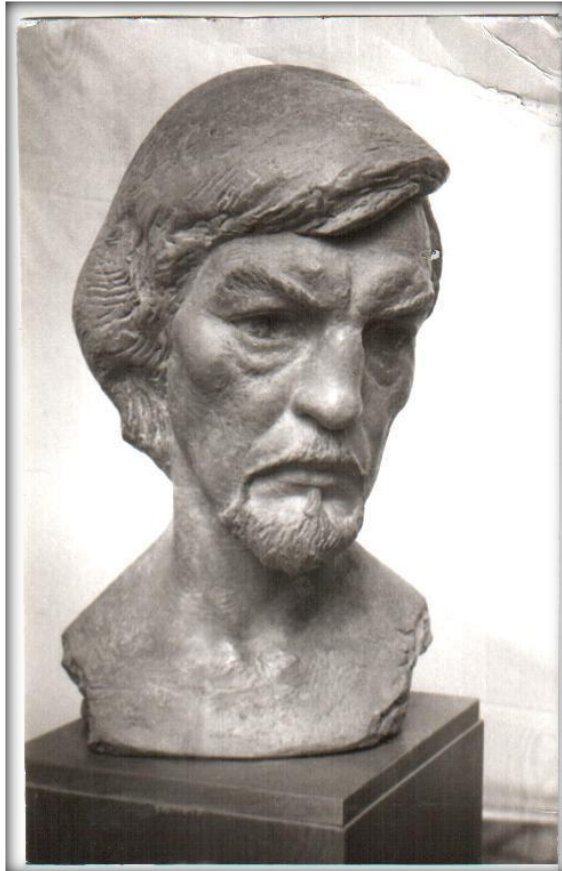

Vass Tamás – egy elfeledett marosvásárhelyi grafikusról

Jelige:

“Mert nem biztos, hogy minden dolog mértéke az ember, mert a dolgoknak vannak önmértékeik is.”

Vass Tamás – egy elfeledett marosvásárhelyi grafikusról

Bálint Károly: Vass Tamás mellszobra

„MERT NEM BIZTOS, HOGY MINDEN DOLOG MÉRTÉKE AZ EMBER, MERT A DOLGOKNAK VANNAK ÖNMÉRTÉKEIK IS.

»... NEM ÉREZ, KI ÉREZ
SZAVAKKAL MONDHATÓT! ...
Vörösmarty«¹

¹ Vass Tamás: *Naplótöredék*. Mottó.

Vass Tamás emlékét nem őrzi köztéri szobor vagy dombormű, nem neveztek el róla képzőművészeti iskolát, grafikai kört vagy hasonlókat. Neve sokak számára ismeretlenül cseng. Annak ellenére, hogy a 20. századi erdélyi művészettel foglalkozó kiadványok² egyöntetűleg a század második felének legtehetségesebb grafikusai közé sorolják, meglepően keveset cikkeztek róla élete folyamán, s hirtelen bekövetkezett korai halála után sem észlelünk gyökeres változást.

Leginkább csak a kortársai emlékezetében él, életművének szétszórt maradványai a legeldugottabb otthonok falait díszítik, nem csak Marosvásárhelyen, hanem Budapesttől Izraelig, Münchentől Kanadáig és Béctől az Egyesült Államokig.³

Életrajzi adatok

Vass Tamás 1942. december 15-én született Marosvásárhelyen, Vass Tamás ezredes és Vass (született Szöllősi) Ilona első gyermekeként. Az apa munkahelyi áthelyezése miatt az elemi iskolát 1949–1956 között Székelyudvarhelyen végzi, később a család ismét visszaköltözik Vásárhelyre. Tanulmányait itt folytatja 1956–1962 között a Zenei és Képzőművészeti Líceumban, ahol Barabás István és Nagy Pál festőművészek irányítása mellett találja meg saját útját és választja a grafika szakot. Különösen utóbbihoz – későbbi közeli barátjához – fűzik szorosabb szálak, melyek munkáiban⁴ is kimutathatók.

1963–1969 között a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola grafika szakán végzi felsőfokú tanulmányait Feszt László grafikus mellett. Neki köszönhető, hogy a különböző technikákat és sokszorosító eljárásokat éveken keresztül igazi akadémiai szinten lehetett elsajátítani e műhelyben. Így került ki a kolozsvári főiskoláról „az a grafikus nemzedék, melynek tagjai példamutatóan helyt álltak a rajzművészet, a sokszorosító eljárások művészi és alkalmazott formáinak minden ágában”⁵, köztük Vass Tamás is.

Tehetsége már a főiskolás évek alatt kitűnik. Első éves korától a *Napsugár* gyermeklap állandó grafikai munkatársa, később az *Új Élet* és az *Igaz Szó* lapok, majd a *Kriterion*, a *Dacia*, illetve az Ifjúsági Könyvkiadó külső grafikai munkatársa.

² Banner Zoltán: *Erdélyi magyar művészet a XX. században*. Budapest, 1990. 129 – Murádin Jenő: *Erdélyi magyar metszetművészet a 20. században*. Nagyvárad, 2004. 143.

³ Nagy Miklós Kund : *Ecce homo*. Múza, 1992/85. december 11, 2.

⁴ Pl. az *In memoriam Nagy Pál* c. rézkarca, mellyel a későbbiekben részletesebben is foglalkozom.

⁵ Murádin Jenő: *i.m.* 141.

Mindezek mellett az elismerések sem maradnak el: a főiskolások országos képzőművészeti tárlatán 3. díjat és különdíjat nyer, majd 1967-ben és 1968-ban megrendezett *Primăvara Studențească* (Diáktavaszi) plakátművészeti versenyen mindkét évben első díjat kap.

A főiskolás évek végeztével hamar bekapcsolódik a marosvásárhelyi művészeti életbe és grafikái ettől a pillanattól kezdve szinte egyetlen jelentősebb kiállításról sem hiányoznak:

- 1969-ben a Felszabadulás 25. évfordulójára Marosvásárhelyen rendezett képzőművészeti kiállítás, melyen 6 munkája szerepel (közülük a *Lépcsők* c. aquafortét a Városi Tanács vette meg)
- 1969-ben Marosvásárhely, grafikai tárlat (4 munka)
- 1971-ben UMENIČKA KOLONIJA „ČURGO” (a csurgói művésztelep által Szabadkán szervezett kiállítás, 3 munka)
- 1972-ben megyei grafikai tárlat (3 munkája közül a *Mementó* ismét a Városi Tanács vásárolta meg)
- 1973-ban „Salon republican de desen si gravură”, Bukarest (1 munka)
- 1973-ban az Országos Képzőművészeti Tárlat az 1848-as forradalom 125. évfordulójára rendezett kiállítása, Bukarest
- 1974-ben a New York-ban rendezett Első Erdélyi Képzőművészeti Kiállítás, ahol a plakáton a *Körösfői lányok* c. színes linóleummetszete szerepelt
- 1974-ben „Salon republican de desen și grafică”, Bukarest
- 1979-ben „Festival concurs de pictură și grafică Voronețiană” IV, Suceava
- 1979-ben Megéneklünk Románia Erdélyrészi Képzőművészeti Kiállítás, Kolozsvár
- 1979-ben a marosvásárhelyi *Igaz Szó* folyóirat szerkesztőségében rendezett kiállítás, Marosvásárhely
- 1981-ben „Festival concurs de pictură și grafică Voronețiană” VI, Suceava

A művész ez utóbbi verseny sikeréről naplójában is beszámol, hiszen az országos grafikai tárlat első díját ő maga vihette haza. Így ír: „Néhány nappal ezelőtt roppant nagy öröm ért: első díjat nyertem a (leb.) „Győztes”-el Suceava-n. Egyetlen fél nap örömöm volt. Tovább nem tartott. Apám, anyám úgy fogadták, mintha éppen semmit sem mondtam volna. Ezzel máris töröltek egy részt az örömeimből. Nem volt, nincs kivel megosztanom, így jelentősége is óráról-

órára csökken, s már délben hűlt helye volt a reggeli meleg, jó érzésnek. Soha senkivel nem tudok megosztani semmit, s így minden érzésem, minden az életben jelentéktelenné válik.”⁶ E sorokon is átsüt az egyedüllét, az elmagányosodás, elszigetelődés érzése, mely teljes életművén és naplója oldalain is végigvonul: „Nem ők a hibásak, hanem saját magam, hogy egyedül érzem, éreztem mellettük is magam. Nem tudom a bensőmet megosztani, nemcsak akárkivel nem, de azt hiszem senkivel sem.”⁷

A fentiekben említett csoportos kiállításokon való részvétel mellett kisebb egyéni tárlatokat is szerveztek grafikáinak: 1979-ben a marosvásárhelyi Nemzeti Színház előcsarnokában, illetve ugyanezen év folyamán a szováta kultúrházban is kiállították néhány metszetét. Később, 1981-ben a *Vatra* folyóirat szerkesztőségében nyílt tárlaton szerepeltek munkái, melyről naplójában így emlékezik: „A szeptember 19-én megnyitott egyéni kiállításom a „Vatra”-nál igen sokmindent megváltoztatott... legalábbis egy időre. Kívül is, de főleg bensőmben. (...)

A kiállításnak a vártnál is nagyobb sikere volt, s erre, éppen erre volt akkor szükségem, hogy némileg talpra állítsam bensőmet, főleg önbizalmam.

Nem annyira a SIKER tett boldoggá, mint inkább az, hogy rájöttem: értenek engem. Meg vagyok értve, megértették mindazt amit eddig mondani akartam, s azt ahonnan ez a mondanivaló elindult: a mélyen érzett, érthetetlen és örökös fájdalom és egyedüllét.

Rádióriport és szebbnél szebb cikkek készültek egymás után, s végül valóban csaknem a „GYÓZTES” magaslatán éreztem magam. (...)⁸

Ha csak az életrajz száraz adatait vennénk figyelembe, teljes bizonyossággal állíthatnánk, hogy egy sikeresen felfele ívelő művész-karrierről van szó, melyben nincs helye elégedetlenségnek, sikertelenségnek, kudarcnak. Ám a valóság a maga teljességében ez esetben sokkal árnyaltabb.

Páratlan rajztehetségéhez, gondolati mélységéhez érzékeny, depresszív alkat és önemésztő életmód társult. Saját bevallása szerint már főiskolás éve alatt az alkohol rabja lett, s mindezért szigorú, nehéz természetű apját okolta. Már a '70-es években többször szorult kórházi kezelésre: hol Dicsőszentmártonba, hol a marosvásárhelyi klinika fertőző osztályára utalták be elvonó

⁶ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1981. július 12. Vasárnap és verőfény.

⁷ Uo. 1981. május 15. Szováta.

⁸ Uo. 1982. január 14.

kúrára, de hatása egyik esetben sem tartott sokáig. A sorozatos hullámvölgyek után, 1985-ben így ír naplójába: „Egy év ami teljesen kiesett az életemből. A lényeg: italozás – kórház, s ezek egymástváltása több mint egy év óta.”⁹

Mindez idő alatt naplója oldalain emésztő párkapcsolatokról, futó kalandokról, testi és lelki kielégülést hajszoló viszonyokról számol be, melyek ahelyett, hogy könnyítettek volna gondjain, tovább mélyítik és súlyosbítják helyzetét. Habár saját megfogalmazása szerint alkata alapvető szükséglete volt a szenvedés, ez adta a kellő inspirációt és motivációt a munkához, mégis vágyott a megnyugvásra, a megértésre és elfogadásra. Kívánságát az 1986-os év látszott teljesíteni: új periódus veszi kezdetét, a „Zsóka-korszak”, mely nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, de ugyanakkor termékeny időszaknak bizonyul. A 1985 őszen ismerkedik meg Sz.E-vel Szovátán, kit később naplójában, illetve munkáiban is egyaránt Zsóka néven emleget.

A naplótöredékben első említésként ezt olvashatjuk róla:

„Nagyszerű lény! Szinte alig van szavam őt leírni, mert egyszerű nagyszerűségéhez talán külön nyelvezetre lenne szükség.

Átvergődtem néhány szerelmen – utóbbi években is néhányon, de súlyban egyik sem éri fel könnyed, mégis nehéz lényét. Nagyszerű alkat, s ember, ember a javából! Kimondhatatlanul szeretem. (...)

SZERETEM, MERT ÍGY ISMERTEM MAGAMRA, ÍGY ISMERTÜNK EGYMÁSRA.”¹⁰

Ezen sorokból is kitűnik, hogy a Zsókához fűződő szálak nem csupán felszínes, futólagos kalandra vallanak, hanem ennél sokkal mélyebbnek bizonyulnak. Ilyen értelemben e kapcsolat az életműben is egy fordulópontként ítéltető meg, mely a grafikus egészségi és lelki állapota javulásának, illetve az egyik legtermékenyebbnek számító periódusának indítórugója.

Az utolsó évek sikerei közé tartozik az is, hogy az addig szüleivel együtt élő művész a méreteiben grafikai műteremnek nem teljesen megfelelő szobája helyett főtéri műtermet és lakást kap, az Amerikába költözött Tamás Anna díszlet- és jelmeztervező tulajdonában levő ingatlanokat „örökli meg.” Itt a tágas tér a dolgozószoba és konyha mellett már egy sötét-szoba kialakítását is lehetővé tette, mely nagymértékben megkönnyítette a továbbiakban a levonatokhoz szükséges fényképészeti tevékenységét.

⁹ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1985. szeptember 25.

¹⁰ Uo. 1986. március 18.

A következő év ismét pozitív fejleményeket hoz, s már azt hinnénk, hogy a sinus-görbe egyenletesen felfele ívelő pályává alakul. 1987. március 17-én helyet kap első, nagyszabású kiállítása a Képzőművészek Országos Szövetsége marosvásárhelyi kiállítótermében (42. képsorozat). A tárlaton a művész korai, kollázstechnikával készült munkái mellett helyet kaptak – többek között – városképei és az életműben legfontosabbnak ítélt sokalakos, drámai kompozíciói is egyaránt. Sajnos a kiállított munkák teljes jegyzékét eddigi kutatásom során még nem sikerült összeírni, de remélem, hogy a következőkben ezekre is fény derül.

Lázár László megnyitón elhangzott szavait idézve a kiállításról összegzésként elmondhatjuk, hogy: „ezúttal csaknem teljes fegyverzetben áll elénk a grafikus Vass Tamás és szinte egész munkássága okán-jogán kéri és vállalja megmérettetését.”¹¹

Ám a korabeli politikai rendszer ezen a tárlatán is megtette „kötelességét”. A korábbi évekhez hasonlóan – de talán kissé több elnézést gyakorolva – innen is kitiltották bizonyos munkáit.¹² Hiszen Lázár László megnyitóbeszéde szerint Vass Tamás ezúttal sem köntörfalaz, maga-kitakarással a befogadót buzdítja az önmagával való szembenézésre. Munkásságának emberközpontúsága mellett kétségbevonhatatlan műveinek manifesztum-jellege.¹³ S a művész elsősorban nem is az apokalipszisek, kataklizmák és a „hazug holokausztok”¹⁴ ellen tiltakozik, hanem az individuum bármiféle gáncsolása, s főleg szellemi csonkítása ellen. S mindaz, amiről grafikái is nyíltan beszélnek, a naplójába lejegyzett soraiban is tükröződik. Talán a kor művészet-felfogásának egyik leghűbb jellemzését olvashatjuk:

„Ennek a társadalomnak a művészet már megtette a szolgálatot, kiszolgálta a rendszert, s minthogy a rendszer némi anyagi biztonságot valóban nyújtott a népének, de távolról sem elegendőt, félős, hogy a művészet éppen ennek az elégedetlenségnek lenne a szószólója (mely éppen hogy tárt fülekre találna!), s így az „egyesek” helyzetekkel [?] próbálják eltiporni vagy az igazi realista művészetet realistának ízesített maszlaggal helyettesíteni.

Megdöbrentő még mindig számomra, hogy művészet írók százai – ha nem éppen ezrei – csinálnak olyasmit amit KELL csinálni és CSINÁLNI olyan formán, hogy annak semmi köze az alkotás igazi értelméhez. Csinálják annak ellenére, hogy önmaguk sem hisznek a „csinálmány” igazában. Így önmagát taszítja egyre mélyebb szintre a szocialista kultúra, miközben

¹¹Lázár László: *Vass Tamás bemutatkozik*. Az 1987-es kiállítás megnyitóbeszéde, Marosvásárhely (kézirat, magántulajdon).

¹²Pl. „A fal”, illetve az „Óda” sorozat rézkarcait (az elsőt tematikája, az utóbbit magyar nyelvű idézetei miatt)

¹³Lázár László: *i.m.*

¹⁴Uo.

önmegelégedését harsogja. Kultúra és propaganda közt alig van különbség, az utilitarizmus ráüti bélyegét eleve már arra a papírra, vászonra, melyen a mű meg fog születni. Ezt a bélyegzőt pedig szem előtt kell tartani.

A nyugat kultúrája nem csak az alkotási szabadság miatt fejlettebb, hanem éppen mert nincs semminek alárendelve, tehát nem új kultúrát „teremtettek”, hanem hagyományokat fejleszt, tágít, értelmez, de elkötelezettség nélkül. A szocialista művészet teremtmény, tehát mesterséges forma, mely önmagát fogja elpusztítani szükségtelensége miatt.”¹⁵

S éppen azért, mert nem volt hajlandó olyan „csinálmányt” alkotni, melynek igazában maga sem hihet, a diktatúra éveiben munkáinak jelentős részét kizsúrízték és a kiállításokról kitiltották. E kudarcként megélt tény és az ehhez társuló önmérsztő életforma egészségi állapotának gyengüléséhez vezetett, s már a '80-as évek elejétől komoly májproblémákkal küzdött. Ám korai halálát mégsem ez okozta, hanem műtermében egy banális baleset: létráról való leesése izzócserélés közben. Így hunyt el 1988. március 28-án (temetési képek – 43. képsorozat), 45 évesen Vass Tamás, kinek két évtized alatt alkotott életműve, rövidsége ellenére is oly nagy gazdagságot és változatosságot mutat.

„Ki szűknek érzi a mindenséget: teremt”¹⁶ – ismerkedés Vass Tamás képi világával, grafikai nyelvezetével

Míg a festészet nyelve a szín, forma, vonal és faktúra ritmusa, a grafika nyelve sokkal tömörebb: nem marad más, csak a vonal, a forma és a ritmus.¹⁷ Ezekből építkezik és alkot maradandót Vass Tamás.

Saját bevallása szerint eredetileg festőnek készült, de hamar felismerte, hogy számára a grafika fekete-fehér útja járhatóbb. Az 1960–70-es évek grafikus nemzedéke számára az összetett főiskolai képzés már lehetővé tette a legkülönbözőbb grafikai technikák közötti szabad választást. Az új nemzedék más tagjaihoz hasonlóan csupán pályája elején próbálkozott a magasnyomású technikák (fa- és linóleummetszet) alkalmazásával, de ezek hamar háttérbe

¹⁵ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1981. május 24. Vasárnap.

¹⁶ Részlet Szilágyi Domokos: *Kiállításon (Nagy Albertnek)* c. verséből.

¹⁷ Simon Endre: *E számunk képzőművész vendége: Vass Tamás*. Új Élet, 1986/21.

szorultak. A sok válfaj kipróbálása után – talán a legnehezebbeknél – a tus és rézkarcnál állapodott meg. Ezek mellett készített monokróm, illetve színes litográfiát, aquafortét, aquatintát, cinkkarcot, esetenként alkalmazott gouache-t és temperát, illetve különböző vegyes technikákat is. Az évek során csak nagyon ritkán, pihenésként festett, az akvarellt nem kedvelte, sem ezt sem a pasztellt nem tartotta grafikának. A grafika fehér-fekete, a legkevésbé attraktív – vallotta.¹⁸

Ábrázolásmódját nem a természetelvűség ihlette, ezt felülírta az ember-elvűség. Murádin Jenő találó meglátása szerint Vass Tamás Leonardótól Düreren és Bosch-on át Georg Gossig és az ugyancsak marosvásárhelyi Szász Endréig mindenkivel rokon, akik az emberről és a világról olyan részletetező látleteket akartak venni, melyek nem csupán leltárszerű összegzések, leírások, hanem szellemtörténeti érvényességüknek köszönhetően a mindenkori ember önismeretét szolgálják.¹⁹

Műveiben nem a szép – mint esztétikum – visszaadására törekedett, ezt természetesnek, magától értetődőnek tartotta. Szép egy akt, egy csendélet, vallotta, de „...nem a szépet keresem a művészetben. Ilyen a belső beállítottságom. Az ember természetesen hajlamos a szépet keresni, s meglepődik, ha azt történetesen fehér-feketében látja. Lemeztelenítve. Pedig az én témáim éppen úgy benne vannak az életünkben, akár a kék ég. És akkor is ott vannak, ha nem akarunk tudomástvenni róluk. Ha a kép nem készlet megállásra, továbbgondolkodásra valakit, ha nyugodtan továbbmegy mellette, akkor baj van. A szép nem mozgat meg engem, ez már alkati kérdés, nagyobb esélyem van a tragédiákkal.”²⁰

A teljes életművet szemlélve megállapíthajtuk, hogy korán érő alkat: munkássága retrospektív vizsgálatunkban a színvonalat tekintve is egységesnek hat, de az alkalmazott technikák és a képek tematikája fogódzót nyújthat a datálásban. Annak ellenére, hogy az életmű során szemléletváltásról nem beszélhetünk, kronológiai szálon haladva megfigyelhető a prizma szűkülése a tárgyi valóság képi megjelenítésétől a személyes jellegű lélektani ábrázolásokig (1970-es évek), majd az 1980-as években ismét tágul a kép a társadalombírálat és az önvallomásos személyesség felé.

¹⁸ Marosi Ildikó: *Elég, ha értenek...* Új Élet, 1986/14.

¹⁹ Murádin Jenő: *Vezeklők rokona*. Igazság, 1987. szeptember 10.

²⁰ Marosi Ildikó: *i. m.*

Murádin Jenő művészettörténész cikkében²¹ három vonulatot különít el a Vass-életműben: 1. városképek magányt sugalló ábrázolásait, 2. piramidális-kompozíciójú, sokalakos metszeteit, illetve 3. az ideggyógyászati klinikán töltött hónapok élményei által ihletett jeleneteket, melyekben – visszájára fordítva a dolgokat – nem az ott élő, átlag-normalitástól eltérő egyének a betegek, hanem azok, akik oda juttatták őket.

E három kategórián kissé továbblépve dolgozatomban a kronológia elvét is figyelembe vettem, így egy eltérő csoportosítást alkalmaznék. A munkákat első sorban nem műfaji vagy technikai szempontból próbáltam elkülöníteni, hiszen maga a művész is azt vallotta, hogy ahány téma, annyi különböző megfogalmazást technikát igényel.²² Tehát az életművet a maga linearitásában szemlélve a következő kategorizációt alkalmaztam:

1. Korai munkák, melyre leginkább az absztrakt megfogalmazásmód vagy kollázstechnika jellemző, illetve a kommunista kánonba illeszkedő grafikái
2. Magányt sugalló városképek
3. Önéletrajzi vonatkozású munkák
4. Sokalakos, drámai kompozíciók, melyek az életmű kiteljesedésének tekinthetők
5. Aktok
6. A művész sokarcúságát mutató portrék, plakátok, ékszer-tervek

1. Korai munkák

Mindenek előtt nem szabad megfeledkeznünk a korai, közvetlenül a főiskolás évek utáni alkotásairól. E grafikák kompozíciós eljárásait tekintve legtöbb esetben színpadszerű építkezésről beszélhetünk, nyelvezetükre az absztrahálás, expresszionista kifejezésmód jellemző. Jó példa erre az 1968-as *Irigyeink* (1. kép) c. aquatinta, melynek síkszerű figurái a francia moderneket, főleg Matisse, illetve Modigliani alakjait juttatják eszünkbe. A *Körösfüői lányok* (2. kép) (1974) színes linómetszet még erőteljesebben felbontja a tér, a perspektíva szabályait: a síkszerű háttér fokozott dekorativitását a népi építkezés és díszítőhímzés motívumainak egymásbadolgozása adja, az előtérben pedig négy, hasonló síkszerűséggel megformált,

²¹ Murádin Jenő: *Vezeklők rokona*. Igazság, 1987. szeptember 10.

²² Marosi Ildikó: *i.m.*

népviselőbe öltözött lány jelenik meg – ám a háttér és előtér viszonya a perspektíva leghalványabb illúzióját sem kelti.

Az 1969-es *Magány* (3. kép) c. színes litográfia, illetve a cím nélküli csendélet (4. kép) sem a természetelvűséget tartja szem előtt. Formáikban az expresszionizmus, konstruktivizmus megoldásait idézik, s mindkét mű jelentős önéletrajzi vonással bír: a magányos kávézás rítusát örökítik meg, itallal, cigarettával.

A korai munkák egy másik vonulatába sorolnám a zsúfolt, kollázsszerűen kiképzett, a 70-es évek „pöttyös” és „csíkos” absztrakciójának²³ jegyeit viselő grafikákat. Ilyen például a *Veletek együtt* (5. kép), a *Zűrzavar* (6. kép) vagy a *Halál árnyékában* (7. kép), melyek mind erős politikai töltettel bírnak, s a korabeli sajtóból származó fotók vagy az ezekhez hasonló valóság-hűséggel kidolgozott elemek beépítésével már pop art-os hatást keltenek.

Ugyancsak a korai periódus termékei a kommunista kánonba illeszkedő munkái, melyek a diktatúra éveiben a túlélés feltételei voltak, ám e témák a 80-as évekre eltűnnek az életműből. Ezekről nagyon kis számú levonat készült, így magántulajdonban nem igazán lelhetők fel, nagy részüket az állami szervek (pl. Városi Tanács, Maros Megyei Múzeum stb.) vásárolták fel. Ezek olyan szocialista toposzokat jelenítenek meg, mint a modern, 20. századi ember sorsa (pl. az 1976-os *Prometheus* (8. kép), az ókori mítosz modern parafrázisa), a háborúk szörnyűségei (*Pagini de glorie* - 11. kép), az iparosodás forradalma vagy a kommunizmus vívmányai (pl. a *Kiteljesedés* (10. kép), az *În cetatea oțelului* – 12. kép, vagy a *Puterea metalului* – 9. kép – ez utóbbi tematikájában ugyan kommunista töltetet mutat, de nyelvezete még a korábbi, pop art-os hatásra utal vissza).

Mindezek mellett Vass Tamás politikai álláspontja egyértelmű, s ezt naplójában szavakba is önti:

„A kommunizmus nem a civilizált emberre szabott társadalmi forma vagy lét. Gondolkodásmód lehet, de életforma nem. Hány fiatalok által alkotta „kommuna” csődre és sikertelenségre ítélt. A modern ember betegsége az elidegenedés, ezt a kommunizmus csak erősíti – bár homlokegyenest ellentéteset állít. Mit jelent a szó? Közösség – közös-t? Tehát visszatérés az őstársadalomhoz? Igen, amolyan ősközösség – úgymond – sokkal magasabb szinten. Csakhogy az első magántulajdon megjelenése óta ezt, mint olyan nem lehetséges megszüntetni. Magán tulajdon volt, van és örökre lesz. Tehát a „közösdi”, kommunizmus utópia, elérhetetlen illúzió. A kommunista rendszer megjelenése még száz éves sincs, s az emberiség

²³ Banner Zoltán: i.m. 130.

történelmében ez az idő egy pillanatnál is többszörösen rövidebb: történelmileg tehát semmi sem történt több ezidő alatt, mint átsuhant egy gondolat a lehetőségek latolgatása közben. A következő gondolat (100-200 év talán) már ennek ellent mond, de nem biztos, hogy az is helyes lesz.”²⁴

2. Városképek

Külön vonulatba sorolhatók a házakat, utcákat, urbánus környezetet megjelenítő grafikái, megmunkálásuk és naiv ábrázolásuk gyakran régi városmetszeteket idéz. Jó példa erre az 1982–85 között készült segesvári városképek (18-20. kép), illetve a *Külvárosi vasárnap* (13. kép), utóbbi sajátos, naiv térábrázolása Nagy Sámuel Mikolai Tóth István rajza alapján 1827-ben készített közismert marosvásárhelyi látképét (14. kép) idézi. A pillanatkép- és életképszerűen visszaadott, legkülönbözőbb cselekvések hevében ábrázolt figurák már-már komikusnak tűnő sora Szilágyi Domokos hasonló hangvételű, *Vasárnapocska* c. versére emlékeztetnek.

A *Régi utcák, régi emlékek* (15. kép), *Éjszaka az utcámban* (16. kép) és a *A város színpalai* (17. kép) már elégikusabb hangvételűek, az elmagányosodás, elszigetelődés árnya vetül rájuk, az emberi jelenlét szinte teljes hiánya minden más munkájától megkülönbözteti ezeket, hiszen életművére leginkább a sokalakosság jellemző. Ilyen megközelítésben A *magányos* (21. kép) c. rézkarc – a két ábrázolásmód ötvözeteként – átmenetet képvisel a sivár, kietlen utcák, illetve 80-as évek sokalakos, hátborzongatóan drámai kompozíciói között. A városképek a grafikus rituálészzerű esti sétáinak, bolyongásainak művészi lecsapódásai, melyek kapcsán így ír:

„Esténként, munka után – mint máskor is – egyedül csatangolok, kávézom, s gyilkolom az agyam a létem értelmetlenségével – akkor, amikor éppen azt kellene látnom, hogy értékelnek, tehát van értelme. S lám mégis: félig piásan megcsináltam a hurkot a telefonkábelből, fel is szereltem az ajtóra, nyakamba tettem, de elhagyott az erőm. Magam előtt is szégyenlem magam gyávaságom miatt. Ennyire nehéz lesz majd?! Hisz most jöttem rá, hogy végrehajtani nem is olyan könnyű. Vagy még többet kell majd innom, vagy egyáltalán semmit, de könnyűnek nem mondható. Sajnos továbbra is akarom, de valamennyire kiszámítottabb, alkalmasabb időben. Bízatom magam, hogy még sok tennivalóm és megalkotni valóm van, de kétlem, hogy még két-

²⁴ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1981. május 18.

három grafikai mondanivalót olyan szinten tudok előadni mint a „FAL” vagy a „GYŐZTES”. Most pedig alább nem hagyhatom, BE KELL BIZONYÍTANOM, HOGY NEM A VÉLETLEN, HANEM TUDÁSOM TERMÉKEI. De vajon képes leszek-e továbbra is annyi odaadással dolgozni mint ezeken?”²⁵

3. Önéletrajzi vonatkozású munkák

Tovább lépve fontosnak tartom kiemelni az erős önéletrajzi vonással rendelkező műveit. Lehet, sokak számára nem teljesen indokolt ezek elkülönítése, hiszen más grafikaiban is felsejlenek önmagára utaló elemek, de az ábrázolások köntörfalazás és szépítés nélküli, sokkoló jellege létjogosultságot ad különválasztásuknak. Elsőként az 1970-ben készült *Lépcsők* (22. kép) cinkkarcot említeném, mely az évi dicsőszentmártoni ideggyógyászati klinika színhelyét örökíti meg. Ez alkalommal is teret, síkokat bont külső homlokzatrészletek, belső, végtelenbe futó folyósók, lépcsők, mellékhelyiségek összemosásával, egybeszerkesztésével, a végeredmény mindezek ellenére mégis valósnak hat.

Másik jelentős önéletrajzi műve az 1980-ban született *In memoriam Nagy Pál* (23. kép) c. vegyestechnikájú metszete, mely – Gábor Dénes szavaival élve – az elhunyt „exegi monumentumává”²⁶ vált. Vass egykori mesterének, majd közeli barátjának állít emléket ezzel, s a különböző levonási technikák szabad alkalmazásának köszönhetően szellemesen építi be az életmű minden jelentős részét a képbe: Nagy Pál képi világára, főleg utolsó munkáira jellemző kusza faágakból komponálja meg az elhunyt portréját, a háttérbe ennek és feleségének születési bizonyítványát, diplomájának részleteit dolgozza bele, az előteret pedig szintén az elhunyt kedvelt motívuma, a végtelenségig nyúló, aszályos földkockákból kiképzett felület adja, s nem marad el Nagy Pál feleségének, illetve családjának portréja sem.

Talán az e kategóriába tartozó képek két legfontosabb, rézmetszéses technikával készült darabja az 1979-es *Önarckép csendélettel* (24.. kép), illetve a későbbi *Önarckép önéletrajzi elemekkel* (25. kép), melyekről így ír a naplóban: „Most új témán gondolkodom: egy kompozícióba foglalt önarckép, persze rézre, úgyis utolsó lesz. Hogy meg tudom-e ismételni az

²⁵ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1982. július 31.

²⁶ Gábor Dénes: *Grafikai jellemrajzok*. Igazság, 1987. június 3.

„ÖNARCKÉP CSENDÉLETTELT” kétséges, de állapotom most is legalább annyira rossz mint akkor, ha nem rosszabb, de a siker úgyis kétséges.”²⁷

Mindkettő mintegy hagyakozás, végső elszámolás, önmarcangoló vallomásossággal fedi fel a grafikus életének részleteit: saját, gondterheltséget és fájdalmat sugalló portéja mellett megjelenik édesanyjának és hűgának alakja is, mely az elsőben grafikus mivoltára utaló fémlap, tű, illetve sav ábrázolásával egészül ki. Nem marad el a szülőház leegyszerűsített részlete sem, s az alkohol iránti szenvedélyének lenyomatai: az üveg és pohár. A képmező bal felső sarkát a középkori bűnököt megtestesítő pokol-jelenetekre emlékeztető meztelen alakok töltik ki, szinte már a szürrealitásba átvezető módon.

4. Sokalakos, drámai kompozíciók

Életművének kiteljesedésének legjellegzetesebb és legegényibb alkotásai a “boschi vízionárius zsúfoltság”²⁸ -al és hiperrealista kivitelezésmóddal megalkotott sokalakos, piramidális szerkezetű kompozíciói. Sokan már a kortársak közül a szürrealizmusra utaló jeleket véltek felfedezni bennük, ám ezt Vass egyértelműen tagadja. Szerinte ahány téma, annyi megoldást, kivitelezésmódot igényel, így a témához és nem pedig iskolához, csoporthoz kíván igazodni.²⁹

Az 1981-ben elkészült *Győztes* (27. kép) majd a két évvel későbbi *Székek* (28. kép) kompozíciója a hatalommal szembeni magányos ellenállás szimbóluma, ugyanakkor az erős érvényesülési vágy és felfele törekvés allegóriája. Saját bevallása szerint legnagyobb sikerének azt tartotta, amikor egy egyszerű, faesztalgályos munkásember ez utóbbi metszetét látva felkiáltott: „Tamás úr, hát ez pont így van!”³⁰ Naplójában ugyanez a gondolat kap hangot: „Minden időmet, s gondolataim nagy részét a munkámnak áldozom már régóta. Az eredmény nem maradt el, a kritikusok a veséimig láttak, tehát megértették, s ez többet jelentett számomra mint maga a siker.”³¹

²⁷ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1982. január 26.

²⁸ Kántor Lajos: *Velünk maradó látomás*. Korunk, 1989. március. 28.

²⁹ Marosi Ildikó: *i.m.*

³⁰ Uo.

³¹ Vass Tamás: *Naplótöredék*. 1982. január 24.

Az előző két munkához hasonló tematikát fogalmaz meg a *Dobozaink* (29. kép), illetve már-már sokkoló látványú, kétszáznál is több alakot megjelenítő *A fal* (30. kép) c. kompozíciója is: utóbbi az egyén alapvető szabadsága és kibontakozása gáncsolásának metaforája.

Ugyancsak ebbe a vonulatba sorolható a *Quo vadis, Domine?* (31. kép) rézkarc is, melyet – amint a cím is elárulja – Sienkiewicz közismert regénye ihletett. Az ugyancsak piramis-szerű kompozíció csúcsán a trónján ülő Néró császár látható, az alsó regiszterben a katakombákban bújdosó, illetve az elfogott, megkínzott, máglyán égő keresztények sokkoló tömege.

Természetesen mindezen neo-düreri leleplező vallomásossággal³² megalkotott allegóriák a korban politikai színezetet is kaptak, hisz – mi tagadás – Vass Tamás a fekete-fehér, pőrére vetkőztetett igazságot ragadta és örökítette meg.

Ezen munkák értékét szolgálja az a tény is, hogy a téma sokkoló, erős drámai érzelmeket keltő voltával ellentétben kidolgozásuk a legnagyobb precizitásról és önfegyelemről tanúskodik. A művész a legizőbb rémálmokról és pokoljárásokról a legnagyobb „hidegvérrel” számol be, így teremt a fantáziaképekből egy tökéletesen harmonikus, koherens, másodlagos valóságot.

5. *Aktok*

Annak ellenére, hogy a Vass-életmű legnagyobb része allegorikus, epikus jellegű, ezek mellett készültek líraibb hangvételű, a test örömeit hedonista módon megragadó, erotikus ábrázolásai is. Ezek közül a legismertebb az *Óda*-ciklus négy rézkarca (32-35. kép), illetve a *Szerelem* (36. kép), melyek már a Zsóka-korszak (1986–88) kiegyensúlyozottabb, boldogabb énjére vetnek fényt. A sorozat mind a négy metszete az ugyanabban a belső térben, drapériák között elhelyezett boldog szerelmespárt ábrázolja, a kompozíciót minden esetben két idézet egészíti ki: az *Óda I*-et a bibliai Zsoltáros szavai, illetve Váci Mihály *Aztán* c. versének utolsó szakasza, az *Óda II*-t ismét Váci *Te vagy* és *Nem érdemeltelek meg* művéből kiragadott részletek, az *Óda III*-ban már Ady *Íffjú karok kikötőjében* és *Cifra szűrőmmel betakarva* c. verseiből emel be részeket, az *Óda IV*-ben pedig Váci *Ave Maria* és *Áldott vagy te* vallásos ihletettséggű sorait lényegíti át egyháziból világi tartalommal.

³² Banner Zoltán: i. m. 133.

6. *Portrék, plakátok, ékszertervek*

A teljesség igénye megköveteli Vass Tamás portréinak megemlítését is. Ezek közül egyesek tussal (Kós Károly – 37. kép és Izsák Márton arcképe – 38. kép), mások rézmetszet vagy rokontechnikái alkalmazásával születtek (pl. Zsóka-portré – 39. kép). A művész kivételes rajztudása ezekben is megmutatkozik a tus vázlsruerű, nem részletező jellege ellenére is.

Érdekesség, hogy a grafikus nem csupán a levonási technikákon belül kísérletezett szabadon, hanem plakátokat (Balázs Éva színésznő balladaestjére – 41. kép), sőt, kedvesének ékszerterveket is készített, melyeket a helyi ékszerészek ki is viteleztek (40. kép).

7. *Epilógus*

Annak ellenére, hogy Vass Tamás halála óta még egy emberöltő sem telt el, műveinek nem csak Románia-, hanem világszerte való szétszóródása komolyan megnehezítette a kutatás menetét. S mivel a család leszármazott nélkül halt ki, csupán az életben levő nagybácsi, Vass Sándor, illetve a grafikus hajdani barátai, barátnői, szeretői révén találtam járható utat. Ezekből a visszaemlékezésekből, szófoszlányokból, illetve az utóbbi 25 év alatt megjelent néhány újságcikkből és összefoglaló munkák információ-töredékeiből sikerült az életmű vázát felépíteni, melyet a későbbiekben bővíteni, csiszolni szeretnék. Bár munkáinak teljes jegyzékét még nem sikerült elkészíteni, de az eddig előkerült 52 ismert, illetve és 23 csupán cím szerint említett munka is egy kivételesen gazdag életműre vall.

Mindezen gazdag grafikai hagyaték mellett Vass Tamás neve még a marosvásárhelyiek számára is egyaránt ismeretlenül cseng. Minek tudható be ez a tény? Bár közrejátszott ebben korai halála, ez még nem jogosít fel bennünket a feledésre. S ha nagyító alá helyezzük az azóta elmúlt közel 23 esztendő megállapíthatjuk, hogy azon kevés művészeink közé tartozik, akik számára nem csak életükben, de haláluk után sem adatott meg egy teljes életművet bemutató tárlat megszervezésének lehetősége. Igaz ugyan, hogy az 1993-as Macskássy Izolda számára rendezett kiállításon néhány Vass Tamás grafika is szerepelt, de korántsem a teljesség igényével. Talán a 2004-es Lórántffy Zsuzsanna Egyesület által szervezett Vass Tamás-émlékkiállítás tekinthető az életmű legjobb összefoglalásának, de a hagyaték szétszórtsága miatt még ekkor sem sikerült a legfontosabb munkáinak teljes bemutatása a közönség előtt.³³ Tehát a teljes bemutatkozás még várat magára.

³³ hiányzott pl. „A fal” c. kompozíció

Irodalom

Szakirodalom

- Banner Zoltán: *Erdélyi magyar művészet a XX. században*. Budapest, 1990.
- Beke László: *Hungarian Avantgarde of the 70's*. Ars Hungarica, 1988, nr 1.
- Cârnelci, Magda: *Arta anilor '80. Texte despre postmodernism*. București, 1996.
- Cârnelci, Magda: *Artele plastice în România : 1945-1989*. București, 2000.
- Gascoigne, Bamber: *How to Identify Prints. Complete guide to manual and mechanical processes from woodcut to inkjet*. Thames & Hudson, 2004.
- Kortárs Magyar Művészeti Lexikon (Fitz Péter főszerk.), Budapest, 2001.
- Murádin Jenő: *Erdélyi magyar metszetszművészet a 20. században*. Nagyvárad, 2004.
- Szenteczki Csaba: *A nyomtatott grafika története és technikái*. Budapest, 2003.

Vass Tamásra vonatkozó cikkek

- Antal Erika: *Vass Tamás kiállítás Vásárhelyen*. Krónika, 2004/8. március 12-14.
- Nagy Miklós Kund: *Nem mondhatta el senkinek*. Népszás, 2004. március 12.
- Gábor Dénes: *Grafikai jellemrajzok*. Igazság, 1987. június 3.
- Murádin Jenő: *Vezeklők rokona*. Igazság, 1987. szeptember 10.
- Domokos Péter: *Tus-Panoptikum*, Korunk, 1987. december 15.
- Kántor Lajos: *Velünk maradó látomás*. Korunk, 1989. március. 28.
- Nagy Miklós Kund: *Ecce homo*. Múza, 1992/85. december 11.
- Keszthelyi Gyula – Banner Zoltán: *Nekünk állandóan bizonyítani kell. A közös sorsvonalasokat kell kutatni – Beszélgetés az erdélyi művelődségről*. Magyar Hírlap, 1989. március 15.
- Lázár László: *Fejedelem volt – Macskássy Izolda emlékezése Vass Tamásra, Keresetlen szavak egy posztumusz kiállítás elé*. Múza, 1993. május 14.
- Marosi Ildikó: *Elég ha értenek...* Új Élet, 1986/14.
- Mester Zoltán: *A hűségből a sok is kevés*. Múza, 1992/85. december 11.
- Simon Endre: *E számunk képzőművész vendége: Vass Tamás*. Új Élet, 1986/21.
- Cornel Moraru: *Un destin frânt*. Vatra, 1987. március 19.

Kézírtos források

Lázár László és Cornel Moraru megnyitóbeszéde az 1987-es marosvásárhelyi kiállításhoz.

Gépet kézirát. Magántulajdon.

Vass Tamás: *Naplótöredék* (1988. május 15 – 1988. február). Kézirat. Magántulajdon.

Melléklet

Vass Tamás munkáinak jegyzéke

Ismert grafikák:

1. Irigyeink (aquatinta) – 1968
2. A halál árnyékában (aquaforte) – 1969
3. Veletek együtt (litográfia) – 1969
4. Magány (színes litográfia) – 1969
5. Zúrzavar (litográfia) – 1969
6. Lépcsők (cinkkarc) – 1970
7. 20. Század (gouache) – 1972
8. Puterea metalului (tempera) – 1973
9. Régi utcák - régi emlékek (cinkkarc) – 1974
10. Kőrösfői lányok (színes, linó, házi levonat) – 1974
11. Kiteljesedés (aquatinta) – 1975
12. Fehéringesek – 1976
13. Prometheus (gouache, tempera) – 1976
14. Pagini de glorie (gravură pe metal în culori) – 1976
15. Cím nélkül (Învingatorul) – 1976
16. Delírium (cinkkarc) – 1976
17. Várakozás (tus) – 1977
18. Külvárosi vasárnap (tus) - 1977
19. Kós Károly arcképe (tus) – 1978
20. În cetatea oțelului (gravură pe zinc în culori) – 1978
21. Önarckép csendélettel – 1979
22. A város színfalai (cinkkarc) – 1979
23. In memoriam Nagy Pál (cinkkarc) – 1980
24. Elválások (rézkarc) – 1980
25. Apáink (rézkarc) – 1981
26. Învingatorul (aquaforte) din donația David – 1981

27. A győztes ambíciója (rézkarc) – 1981
28. A magányos (kölenyomat/rézkarc) – 1981
29. Tusrajz tanulmányok [felirat: *Dr. Péter Mihálynak tisztelettel és barátsággal, Vass Tamás*] – 1981
30. Tusrajz tanulmányok [felirat: *Dr. Péter Mihálynak szerető barátsággal (a fertőzőről) Tamás*] – 1982
31. A híd (tus) – 1982
32. Segesvár – Éjszaka a várban (rézkarc) – 1982
33. A kereszt (rézkarc) – 1983
34. Székek (rézkarc) – 1983
35. Segesvár – Várkapu (aquaforthe, rézkarc) – 1984
36. Önarckép önéletrajzi elemekkel (aquaforthe, mezzotinta) – 1984
37. Segesvár – Óváros az óratoronnyal (aquaforthe, rézkarc) – 1985
38. Októberi ünnep (rézkarc, aquaforthe) - 1985
39. A fal (aquaforthe) – 1985
40. Quo vadis, Domine? (rézkarc) – 1986
41. Az önkiválasztott (cinkkarc) – 1986
42. Vallomások I-IV – 1986
43. Óda I- IV (rézkarc) – 1987
44. Szerelmesek (rézkarc) – 1987
45. Zsóka portré (rézkarc) – 1987
46. Marosvécsi utcarész (ceruza) – 1987
47. Szüret I. (rézkarc) – 1988
48. Feltámadás – 1988. Márc. 26. (utolsó)
49. Éjszaka az én utcámban (linó, házi levonat) – 197...
50. Dobozaink (tusrajz) – 198...(?)
51. Gondolatok egy kávé mellett – 19...(?)
52. Este a városban – 19...(?)

Csak címről ismert munkák

- 53. Ajánlás – 1981
- 54. Aktium (?)
- 55. Álom a pszichiátrián
- 56. Álomóra – 1980
- 57. Alternatívák
- 58. Apokalipszis lovasa
- 59. Arckép
- 60. Az utolsó szál – 1986
- 61. C.I. arckép (olaj) – Cojocarui Iris (?)
- 62. Epizód
- 63. Este a negyedben
- 64. Fennmaradás
- 65. Fortissimo I-IV.
- 66. Halász, haletető és családja
- 67. Korok
- 68. Memento
- 69. Nyári emlék
- 70. Októberi virágok
- 71. Örült forgatag
- 72. Rekviem (befejezetlen)
- 73. Szeptemberi virág (mezzotinta, ólommetszet)
- 74. Tesztelés
- 75. Vágyakozás
- 76. Vietnámi háború (retorzió)

Tartalomjegyzék

Életrajzi adatok	3
„Ki szűknek érzi a mindenséget: teremt” – ismerkedés Vass Tamás képi világával, grafikai nyelvezetével	8
1. Korai munkák	10
2. Városképek	12
3. Önéletrajzi vonatkozású munkák	13
4. Sokalakos, drámai kompozíciók	14
5. Aktok	15
6. Portrék, plakátok, ékszertervek	16
7. Epilógus	16
Irodalom	17
Melléklet	19
Képmelléklet (képmelleklet-vegleges.pdf)	

Képmelléklet

1. **Cím, készítés éve:** *Irigyeink*, 1968.

Technika: aquatinta

Lelőhely: nem ismert

2. **Cím, készítés éve:** *Körösfői lányok*, 1974.

Technika: színes linóleummetszet, házi levonat

Lelőhely: magántulajdon

3. **Cím, készítés éve:** *Magány*, 1969.

Technika: színes litográfia

Lelőhely: nem ismert

4. **Cím, készítés éve:** nincs megjelölve, datálás nélkül

Technika: színes linóleummetszet

Lelőhely: nem ismert

5. **Cím, készítés éve:** *Veletek együtt*, 1969.

Technika: litográfia

Lelőhely: nem ismert

6. **Cím, készítés éve:** *Zűrzavar*, 1969.

Technika: litográfia

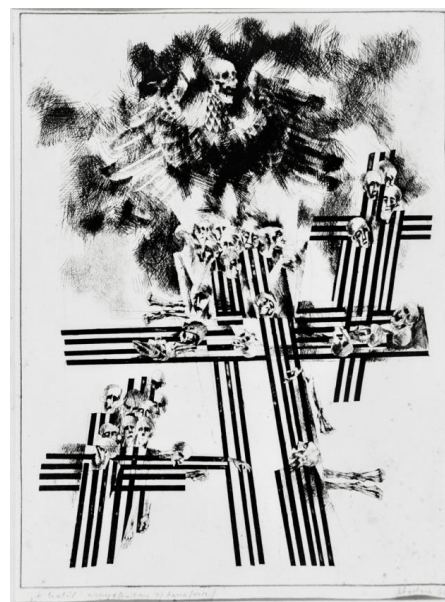
Lelőhely: nem ismert

7. **Cím, készítés éve:** *A halál árnyékában*, 1969.

Technika: aquaforte

Lelőhely: nem ismert

8. **Cím, készítés éve:** *Prometheus*, 1976.

Technika: gouache, tempera

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1481)

9. **Cím, készítés éve:** *Puterea metalului*, 1973.

Technika: gouache, tempera

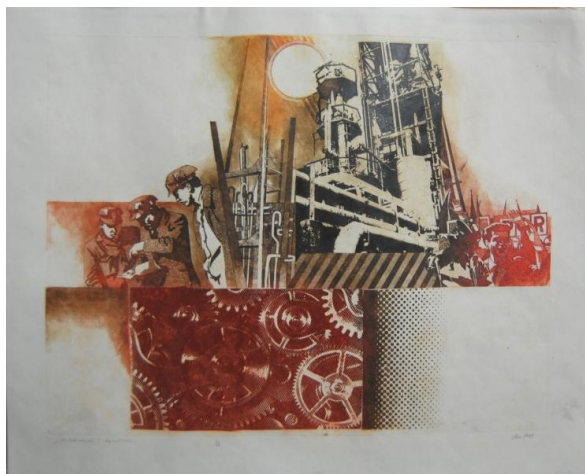
Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1163)

10. **Cím, készítés éve:** *Kiteljesedés*, 1975.

Technika: színes aquatinta

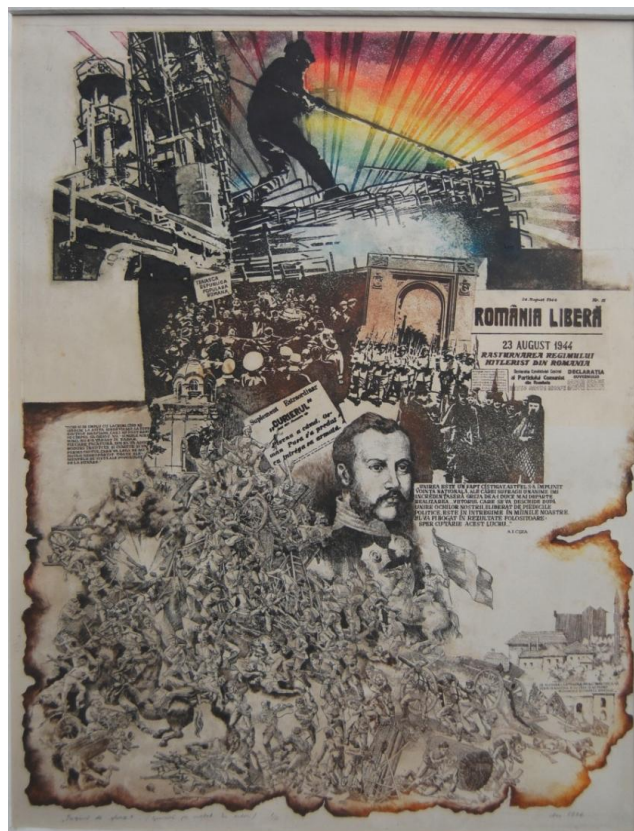
Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1244)

11. **Cím, készítés éve:** *Pagini de glorie*, 1975.

Technika: színes fémkarc

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1445)

12. **Cím, készítés éve:** *În cetatea oțelului*, 1978.

Technika: színes cinkkarc

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1775)

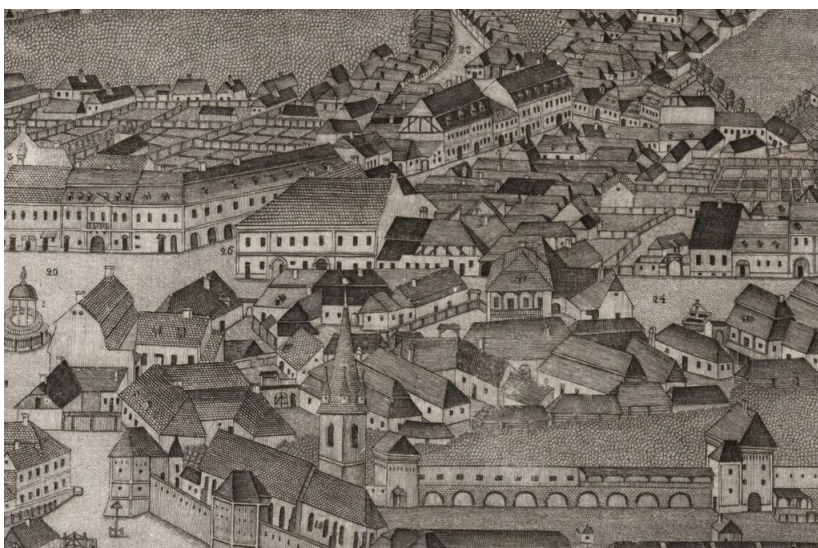
13. **Cím, készítés éve:** *Külvárosi vasárnap*, 1977.

Technika: tusrajz

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1773)

14. Marosvásárhely látképe: Nagy Sámuel metszete Mikolai Tóth István rajza alapján (1827)

15. **Cím, készítés éve:** *Régi utcák, régi emlékek*, 1974.

Technika: cinkkarc

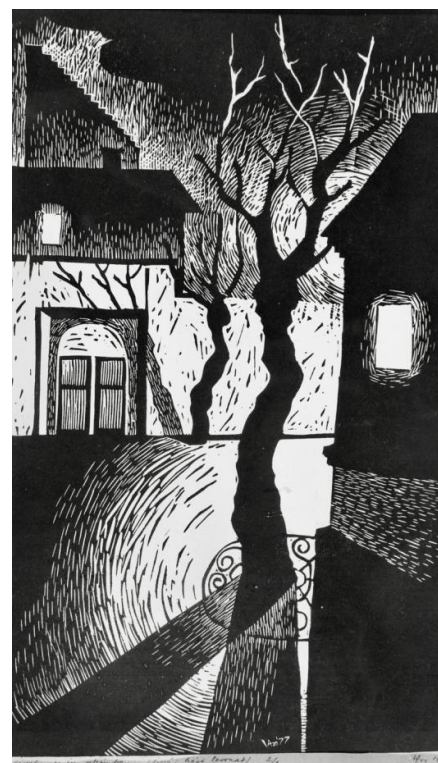
Lelőhely: nem ismert

16. **Cím, készítés éve:** *Éjszaka az én utcámban*, 197(?).

Technika: linóleummetszet, házi levonat

Lelőhely: nem ismert

17. **Cím, készítés éve:** *A város színfalai*, 1979.

Technika: cinkkarc

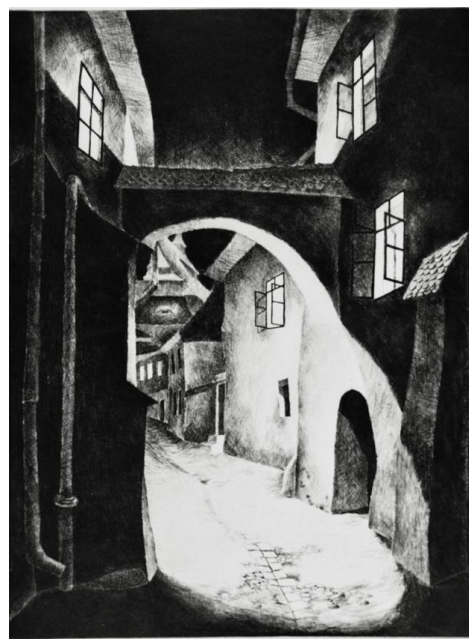
Lelőhely: nem ismert

18. **Cím, készítés éve:** *Segesvár - Éjszaka a várban*, 1982.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

19. **Cím, készítés éve:** *Segesvár – Várkapu*, 1984.

Technika: aquaforte, rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

20. **Cím, készítés éve:** *Segesvár – Óváros az óratoronnyal*, 1984.

Technika: aquaforte, rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

21. **Cím, készítés éve:** *A magányos*, 1981.

Technika: kőlenyomat, rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

22. **Cím, készítés éve:** *Lépcsők*, 1970.

Technika: cinkkarc

Lelőhely: magántulajdon

23. **Cím, készítés éve:** *In memoriam Nagy Pál*, 1980.

Technika: cinkkarc

Lelőhely: nem ismert

24. **Cím, készítés éve:** *Önarckép csendélettel*, 1979.

Technika: rézkarc

Lelőhely: nem ismert

25. **Cím, készítés éve:** *Önarckép öbéletrajzi elemekkel*, 1984.

Technika: rézkarc

Lelőhely: nem ismert

26. **Cím, készítés éve:** *Cím nélkül* (utólagos katalóguscím: *Învingătorul*), 1974.

Technika: rézkarc

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1774)

27. **Cím, készítés éve:** *Învingătorul*, 1981.¹

Technika: rézkarc

Lelőhely: Maros Megyei Múzeum Képtára (azonosító: 1981)

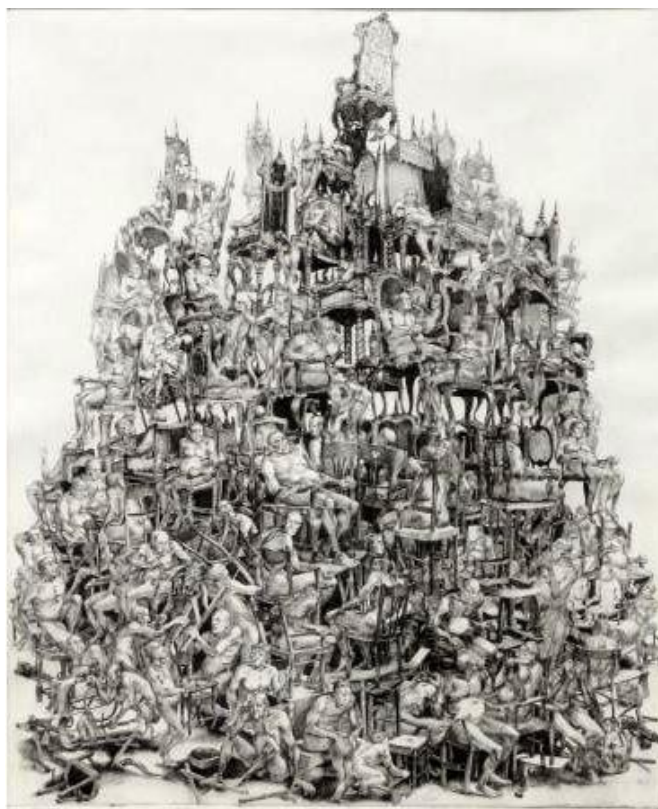

¹ ugyanezen metszet különböző levonatokon *A győztes*, illetve *A győztes ambíciója* néven is szerepel (az utóbbi a Maros Megyei Múzeum Képtárának a David-adományból származó darabja)

28. **Cím, készítés éve:** *Székek*, 1983.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

29. **Cím, készítés éve:** *Dobozaink*, 198(?).

Technika: tusrajz

Lelőhely: magántulajdon

30. **Cím, készítés éve:** *A fal*, 1985.

Technika: aquaforte

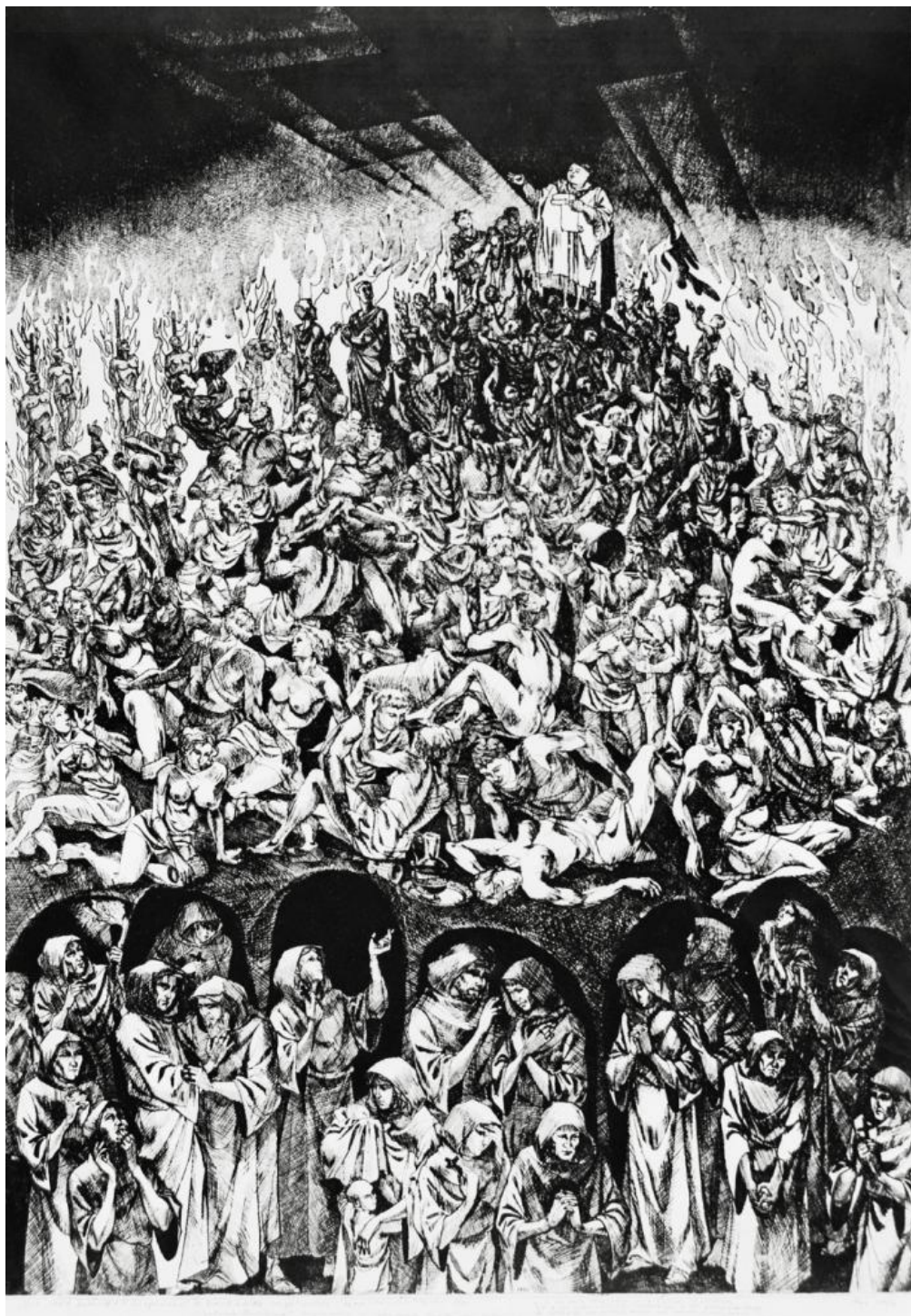
Lelőhely: magántulajdon

31. **Cím, készítés éve:** *Quo vadis, Domine?*, 1986.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

32. Cím, készítés éve: Óda I, 1987.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

33. Cím, készítés éve: Óda II, 1987.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

34. **Cím, készítés éve:** Óda III, 1987.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

35. **Cím, készítés éve:** Óda IV, 1987.

Technika: rézkarc

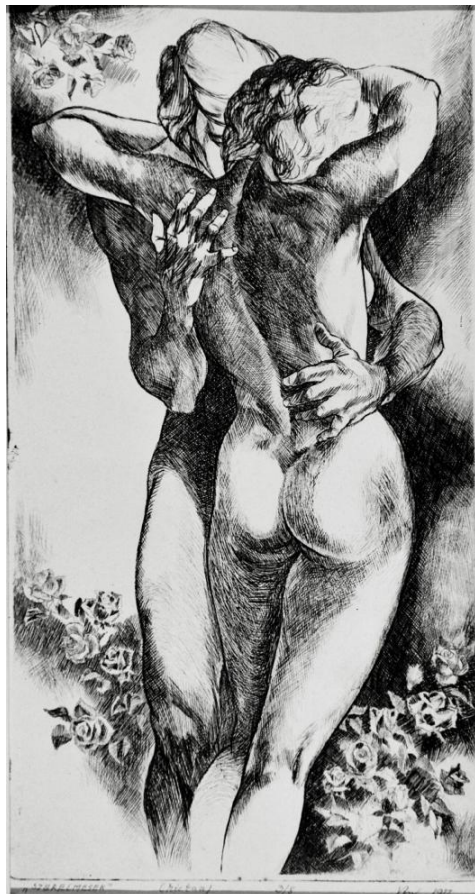
Lelőhely: magántulajdon

36. **Cím, készítés éve:** Szerelmesek, 1987.

Technika: rézkarc

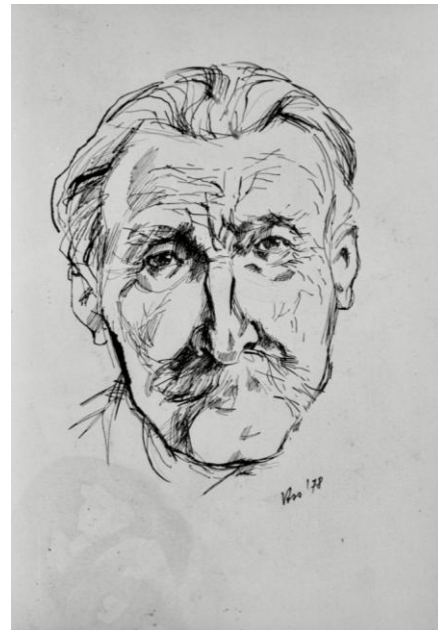
Lelőhely: magántulajdon

37. **Cím, készítés éve:** *Kós Károly portré*, 1978.

Technika: tusrajz

Lelőhely: magántulajdon

38. **Cím, készítés éve:** *Izsák Márton arcképe*, 1987. febr. 13.

Technika: rézkarc

Lelőhely: magántulajdon

39. **Cím, készítés éve:** *Zsóka portré*, 1987.

Technika: rézkarc

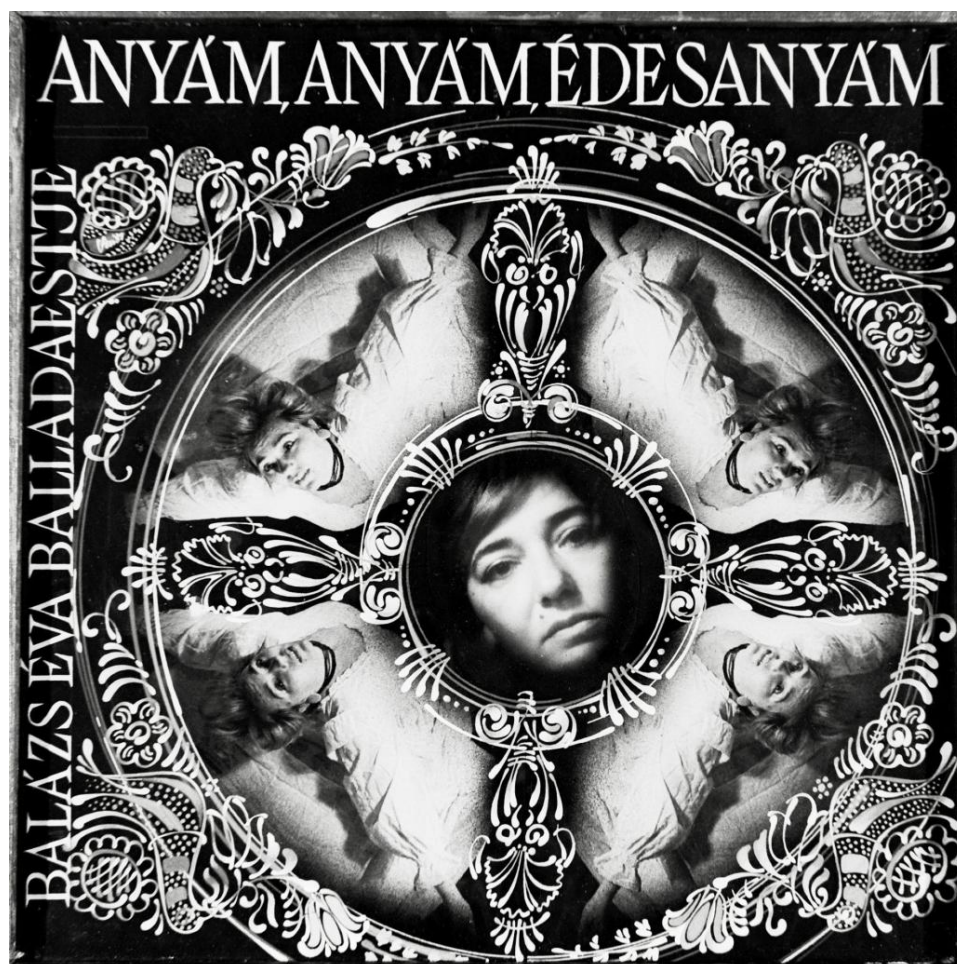
Lelőhely: magántulajdon

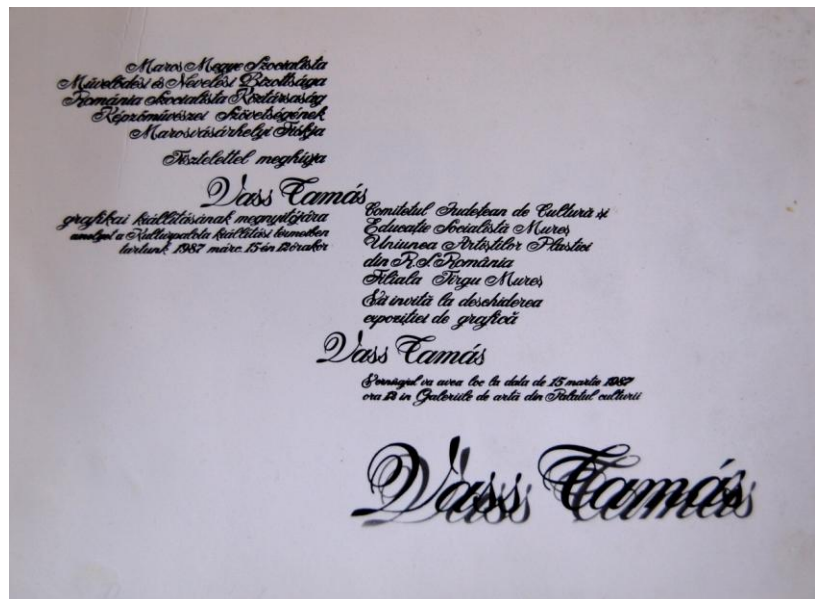
40. Vass Tamás által tervezett és marosvásárhelyi mesterek kivitelezésében készült ékszerek
Lelőhely: magántulajdon

41. Balázs Éva színésznő balladaestjére készült plakát

42. Az 1987-es kiállításról készült fotók:

43. Vass Tamás temetésén készült fényképek:

